

УДК 63:37.0(091)

ПРИМАК
Олена Юрїївна,
ст. наук. співроб. відділу
забезпечення науковими фондами
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

З ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюється історичний розвиток сільськогосподарської освіти в руслі створення, становлення та розвитку сільськогосподарських навчальних закладів різних типів.

В статье освещается историческое развитие сельскохозяйственного образования в свете создания, становления и развития сельскохозяйственных учебных заведений разного типа.

From the history of agricultural education. Historical development of agricultural education through the beginning, formation and development of agricultural school different types are examined in the article.

На сучасному етапі розвитку сільськогосподарського виробництва наука відіграє надзвичайно важливу роль. Вона виступає безпосередньо продуктивною силою суспільства, визначаючи і прискорюючи розвиток сільського господарства. Подальший розвиток агропромислового комплексу спирається на історичний досвід минулого. І саме становлення та розвиток сільськогосподарської освіти дав поштовх розвитку сільського господарства, сприяв розповсюдженню знань у всіх галузях агропромислового комплексу, починаючи зі шкіл і закінчуючи вищими сільськогосподарськими навчальними закладами [2].

Історія сільськогосподарської освіти в Україні нерозривно пов'язана з розвитком її в Росії. Перша сільськогосподарська школа в дореволюційній Росії була організована в 1790 році професором М.Г.Лівановим в селі

Богоявленському, недалеко від м. Миколаєва. Проіснувала вона лише 7 років [3].

У 1797 році в м.Павловську колишньої Петербургської губернії була організована практична школа землеробства, яка готувала керівників для так званих «зразкових ферм». В одному з урядових указів того часу зазначалося, що наставниками в цих зразкових фермах повинні бути росіяни, бо іноземці не знають землеробських звичаїв, способу життя і різноманітності клімату в Росії. Павлівська школа проіснувала теж недовго – шість років. Що стосується учбових закладів сільськогосподарського напрямку взагалі, то першими у 20-х роках 18 ст. були два сільськогосподарських товариства - Московське і Вільне Економічне. Перше з них у 1822 році заснувало Московську землеробську школу. В розпорядження школи для практичних робіт був наданий хутір, відкритий товариством у 1821 році. У цій школі з числа дітей селян-кріпаків готували прикажчиків для поміщицьких маєтків. Ця школа після деяких змін учбових планів в 1878 році була реорганізована в перший, який існує і зараз, середній сільськогосподарський заклад зі збереженням своєї назви «землеробської школи» [1].

У 1825 році економічне товариство створило в Санкт-Петербурзі учбовий заклад «сільського господарства і лісничих наук» під назвою «землеробська школа», яка проіснувала до 1844 року.

На початку XIX ст. було відкрито ще кілька вузькоспеціалізованих шкіл, таких, як, наприклад, школи садівництва в Пензі, Магарачі тощо.

У 30-х роках XIX ст. в поміщицьких маєтках починають широко розвиватися такі прибуткові галузі сільського господарства, як зразкові сади, тутові плантації, пасіки. Для обслуговування цих галузей поміщики відкривають свої сільські господарські школи. Так, у 1828 р. в колишньому Конотопському повіті Чернігівської губернії було засновано школу бджільництва, яка існувала до 1879 р. і за 51 рік підготувала 640 пасічників [1, с. 26-28].

У 1832 р. було відкрито землеробську школу в Красному селі, біля Петербурга, а в 1836 р. – під Горками колишньої Могильовської губернії засновано Горигорецьку середню землеробську школу. 1855 року середню школу було відкрито в Харкові.

Уманську головну школу садівництва нижчого типу в 1868 р. було реорганізовано в середню школу землеробства і садівництва.

У 1841 році видано Височайший указ про заснування учбових ферм чи таких господарств, в яких мали б змогу навчатися сільському господарству селянські хлопчики наочним шляхом, з тим, щоб вони в майбутньому створювали селянські садиби і застосовували в них знання відповідно до місцевих умов. Загальний устрій ферм і спосіб життя учнів були близькими до умов сільського побуту. Термін навчання був 4 роки. У майбутньому три такі ферми були закриті, інші ж п'ять, хоча і були збережені, але значно змінилися. У 1840 році в м. Бюрках була відкрита землеробська школа, яка 1848 року була реорганізована в два окремих учбових заклади: середнє землеробське училище для освіти сільських управителів і Горигорецький землеробський інститут, який випускав учених агрономів. Цей інститут у 1864 році було переведено в Санкт-Петербург, причому 1869 року в його програму було включено предмети з питань лісництва та лісового господарства. Таким чином, в інституті було створено два відділення - сільськогосподарське та лісове. Але перше з них 1878 року було закрито, внаслідок чого інститут отримав статус спеціального вищого навчального закладу з питань лісництва [7].

Отже, на кінець XIX ст. в царській Росії було всього 6 середніх сільськогосподарських навчальних закладів, з яких два (Харківська і Уманська школи) знаходилися в Україні. За статистичними даними 1875 року, у п'яти школах налічувалося 736 учнів [1].

Порівняно малоуспішний досвід перших нижчих сільськогосподарських шкіл довгий час гальмував подальше розповсюдження нижчої шкільної сільськогосподарської освіти. Тільки у 60-х роках знову починають з'являтися учбові заклади такого типу, причому в кожного з них був свій Статут [5, с. 9].

Усі ці спроби, звичайно, не могли задовольнити попит на спеціалістів сільського господарства, потреба в яких із переходом після реформи 1861 року до нового економічного устрою стала з кожним роком зростати. Проте, окрім недостатньої кількості сільськогосподарських шкіл, відчувалася і незадовільна організація шкільної справи: дороге навчання окремих учнів при значних відшкодуваннях на утримання і устрій шкіл та обмеження кількості випускників, а також їхня недостатня підготовка внаслідок незадовільної якості практичних занять.

1878 року при Імператорському Вільному Економічному Товаристві була створена спеціальна комісія для всебічного розгляду й усунення вказаних недоліків у загальній організації сільськогосподарських шкіл. Результатом роботи цієї комісії став проект Положення про нижчі сільськогосподарські школи, який був затверджений 27 грудня 1883 року.

Поряд із нижчими сільськогосподарськими школами, які починали виникати як з ініціативи уряду, так і з ініціативи місцевих суспільних установ і приватних осіб, створюються учбові заклади зі спеціальних галузей сільського господарства, причому особливо багаточисельними були школи з садівництва, виноградарства і виноробства.

Так, у 1895 р. в м. Полтава була заснована Полтавська нижча школа садівництва і городництва II розряду з 3-річним теоретичним курсом. Школа знаходилася у веденні головного управління землеустрою та землеробства департаменту землеробства і підпорядковувалася Харківсько-Полтавському управлінню землеробства і держмайна [5, с. 5].

Усі навчальні заклади, хоч і існували в різний час, але керувалися загальними чи приватними положеннями:

- 1) середні сільськогосподарські чи землеробські училища були перетворені на підставі положень, затверджених Державною Радою. У цих училищах був установлений 6-річний термін навчання, причому в перший клас приймалися учні, які закінчили два класи реальних училищ, за результатами іспитів;

2) нижчі сільськогосподарські школи засновані кожна за окремим положенням (Маріїно-Горська, Успенська, Ольгінська та ін.) із чотирирічним курсом навчання і з прийомом у перший клас після однорічних народних училищ;

3) нижча сільськогосподарська школа загальна та спеціальна (садівнича) першого та другого розрядів засновані згідно з нормальним положенням 27 грудня 1883 року;

4) нижчі училища садівництва Пензенське і Нікітське згідно з положенням перетворені: перше – з 4-річним, а друге з 5-річним терміном навчання. До них приймалися молоді люди віком не молодше 15 років, які закінчили курс міських духовних, сільських двокласних училищ;

5) школи молочного господарства другого розряду, засновані згідно з особливим статутом. У цих школах навчання продовжується два роки, третій рік присвячується практиці в маєтку;

6) нижчі учбові заклади з інших спеціальностей: Горецьке ремісне училище та Березівсько-Покровська школа вівчарства;

7) жіночі сільськогосподарські школи, з яких одна (Преображенська) заснована на основі нормального положення, а три інших – за особливим статутом;

8) практичні школи та курси, які виникли останнім часом і мали за мету давати учням практичну освіту, а теоретичне викладання в них зводилося до бесід і читання книг у вільний від роботи час.

Положення 1883 року про нижчі сільськогосподарські заклади недостатньо сприяло розширенню мережі сільськогосподарських шкіл нижчого типу, і особливо шкіл спеціального призначення для розповсюдження знань з окремих галузей сільського господарства.

Взявши до уваги недоліки нижчих сільськогосподарських шкіл, утворених за положенням 1883 року, Департамент землеробства розробив проект нового положення про нижчі сільськогосподарські учбові заклади, який було внесено на розсуд Сільськогосподарської Ради в 1888 році. У подальшому

(1903 р.) цей проект був значно розширений, а нове положення про сільськогосподарську освіту було затверджено в 1904 році. Згідно з цим положенням нижчі сільськогосподарські установи були розділені на нижчі сільськогосподарські училища, нижчі сільськогосподарські школи першого та другого розрядів і виробничі сільськогосподарські школи. Нижчі сільськогосподарські школи готували, переважно шляхом практичних знань, спеціалістів з сільського господарства. Практичні сільськогосподарські школи були призначені для підготовки досвідчених технічних працівників з різних галузей сільського господарства: садівництва, виноградарства, виноробства, маслоробства, а також скотарів, вівчарів тощо.

Видавалися загальні учбові плани для однотипних сільськогосподарських учбових закладів. При їх складанні головне місце було відведено практичній підготовці учнів. Такі школи могли утримуватися за рахунок коштів земств, міст, товариств і приватних осіб, а також за рахунок казни чи за рахунок їхніх спільних коштів.

Нижчі сільськогосподарські школи поділялися за обсягом учбових курсів на школи першого і другого розрядів. Курс навчання в загальних сільськогосподарських школах продовжувався три роки і розподілявся на три класи. У спеціальних школах термін навчання міг бути встановлений на один і два роки, в залежності від спеціалізації школи і місцевих умов. У разі необхідності при всіх школах могли бути затверджені додаткові класи для вдосконалення окремих галузей та засобів ведення сільського господарства. У загальних школах першого розряду викладалися загальні предмети в обсязі двокласних сільських училищ Міністерства народної освіти і спеціальні - вимір землі, необхідні для сільських господарств основні відомості з природничих наук, сільське господарство з деякими його галузями і відомості про головні закони, які стосуються сільського господарства. У школах другого розряду загальноосвітній курс полягав у закріпленні знань, отриманих в початкових народних училищах і в застосуванні їх у вивченні спеціальних предметів. У спеціальних школах з окремих галузей сільського господарства, при

скороченому терміні навчання предмети, які мали викладатися, устанавлювалися Міністерством землеробства відповідно до розряду школи, виходячи з потреб місцевості. Для вступу в перший клас нижчих сільськогосподарських шкіл обох розрядів потрібно було закінчити курс в однокласних школах відомств Міністерства народної освіти чи Православного віросповідання [6].

У практичних сільськогосподарських школах термін навчання встановлювався згідно зі спеціалізацією кожної установи від одного до трьох років. У випадку потреби школи могли бути поділені на відділення та класи. Для вступу до цих шкіл необхідно було знати грамоту, а в окремих випадках приймали й неграмотних осіб. Навчання у практичних школах відбувалося головним чином на практичних заняттях. Окрім того, у кожній школі викладалися загальноосвітні й різні предмети відповідно до цілей та завдань школи [4].

Таким чином, нове Положення про сільськогосподарську освіту виправило істотні недоліки у постановці сільськогосподарської шкільної освіти. З одного боку, переваги цього Положення полягали в більшій гнучкості, яка дозволила без зайвих зусиль пристосувати школу, її загальну організацію, термін навчання, об'єми та направленість курсу до тих чи інших місцевих умов і потреб, а з іншого – це Положення встановлювало більш високі норми фінансування з боку казни, місцевих суспільних установ і приватних осіб побудови та утримання сільськогосподарських учбових закладів, завдячуючи чому не тільки забезпечувалося саме відкриття нових шкіл, але й значно підвищувалася і матеріальна забезпеченість учбових закладів, а в залежності від цього і вся загальна організація справи, оплата праці викладачів тощо. Однак лише з 1907 року Положення 1904 року стало впроваджуватися у життя, і Департамент землеробства тоді ж визнав необхідним не тільки створювати нові учбові заклади згідно з Положенням, а й поступово почати перебудову раніш існуючих шкіл. Так, наприклад, за 1909 рік було перетворено 14 учбових закладів, у 1910 році це число сягало більш ніж третини всіх існуючих

сільськогосподарських закладів, а до серпня 1912 року перетворених учбових закладів уже нараховувалося 198 [1, с.111].

Однак Положення 1904 року далеко не в повній мірі задовольняло потреби сільського господарства на той час, і в 1908 році Департамент вирішив переглянути це Положення. Для цього при Департаменті землеробства було скликано цілий ряд нарад із питань сільськогосподарської освіти у складі директорів і завідувачів сільськогосподарських учбових закладів, викладачів, попечителів шкіл, спеціалістів Департаменту, представників інших зацікавлених відомств та інших осіб. На цих нарадах висловлювалися думки про організацію таких типів шкіл, які б задовольняли таким основним потребам: щоб школа була наближеною до населення і щоб число таких шкіл було достатнім; була дешевою; проводила навчання в умовах, наближених до даної місцевості; створювала такі умови навчання, щоб по можливості не відривати учнів від тієї місцевості, де вони повинні були продовжувати свою практичну діяльність; практичні заняття виховували любов до праці; щоб навчання допомагало учням застосовувати знання та навички в умовах даної місцевості; давала б учням духовно-моральне та релігійне виховання і, нарешті, навчала різним прийомам та навичкам, необхідним для проведення різних видів робіт у своїх господарствах. Праці й постанови цих нарад дали поштовх для розробки нових законів про подальшу реорганізацію сільськогосподарської освіти. Так, щодо сільськогосподарських шкіл нижчого рівня, де учні з селян працювали б в умовах свого господарства і керувалися б інтересами селянських господарств, були затверджені правила для устрою «початкових сільськогосподарських шкіл» в які приймалися молоді люди, що закінчили однокласне сільськогосподарське училище в віці 15-18 років, переважно діти селян, оселі яких розташовані поруч зі школами. Уже 1910 року було відкрито 8 таких шкіл.

По мірі зростання ролі суспільної агрономії місцеві організації розпочали висувати до нижчих сільськогосподарських шкіл особливі вимоги з підготовки нижчих агентів для суспільно-агрономічної служби. З цією метою

сільськогосподарські школи почали перетворюватися в нижчі сільськогосподарські училища з додатковими спеціальними класами. Таких училищ до 1912 року налічувалося 12. У 1909 році був прийнятий закон про затвердження короткочасних курсів при восьми середніх землеробських училищах, а 1913 року був затверджений закон, в силу якого змінювався законодавчий порядок створення нових середніх сільськогосподарських училищ. Згідно з цим законом розпорядження про відкриття сільськогосподарських училищ за рахунок приватних осіб, земських, суспільних чи інших установ, чи на їхні спільні кошти або на кошти казни, видавав головний керуючий питаннями землеробства та землеустрою.

З метою забезпечення середніх учбових сільськогосподарських закладів більш підготовленим викладацьким персоналом. З 1912 року практикувалося відрядження значного числа викладачів нижчих сільськогосподарських учбових закладів у Московський сільськогосподарський інститут, які були зобов'язані після закінчення курсу повернутися до викладацької роботи в середніх сільськогосподарських учбових закладах.

Вищих сільськогосподарських навчальних закладів на початку 19 ст. в Росії не було, так що знання з аграрної науки поширювалися через кафедри землеробства (або сільського господарства) при університетах.

Уперше викладання сільськогосподарських наук у вищих навчальних закладах Росії запроваджено в 18 ст. у відкритому в м. Катеринославі (нині Дніпропетровськ) університеті, де професором кафедри землеробства був М.Г. Ліванов.

1786 року М.Г. Ліванов склав для студентів університету спеціальний підручник під назвою «Наставление к умозрительному и делопроизводному земледелию».

Першим спеціальним сільськогосподарським закладом із чотирирічним терміном навчання був Інститут землеробства в Гори-Горках (колишній Оршанський повіт Могильовської губернії), на який було перетворено в 1848 вищий відділ тутешньої школи землеробства. Він мав призначення готувати

осіб з агрономічною освітою для різних галузей державної служби. Особам, які закінчували Горигорецький інститут, надавали звання агронома і дозволяли складати магістерські іспити в університетах.

У 1864 році в зв'язку з польським повстанням, яке захопило і Могильовську губернію, уряд перевів Горигорецький інститут до Петербургу в приміщення закритого на той час Лісового інституту. У 1869 році при Петербурзькому інституті землеробства було відкрито лісовий факультет, а в 1880 році – інститут реорганізовано у вищий учбовий заклад, який називався Ленінградська Лісотехнічна Академія.

3 грудня 1865 р. в підмосковному маєтку Петрівсько-Розумовське з ініціативи Московського товариства сільського господарства відбулося відкриття другої вищої сільськогосподарської школи в Росії – Петровської землеробської і лісової академії.

Петровська сільськогосподарська академія проіснувала недовго. Царський уряд, боячись студентських заворушень, уже в 1890 р. заборонив прийом до неї. 31 січня 1894 року вона припинила своє існування. На базі Петровської академії було відкрито Московський сільськогосподарський інститут. За радянської влади інститут був реорганізований у сільськогосподарську академію імені видатного вченого фізіолога К.А.Тімірязєва.

1869 року на базі Політехнічного інституту в Новій Олександрії (колишня Люблінська губернія) було відкрито Новоолександрівський інститут сільського господарства і лісівництва. Під час першої світової війни його евакуювали до Харкова, де він довгий час не працював. Лише після революції він відновив свою роботу і був перейменований у Харківський інститут сільського господарства і лісівництва.

Наприкінці 1910 року відбулося засідання Сільськогосподарської ради за участю представників законодавчих установ з питання про загальний план заснування вищих агрономічних учбових закладів. При обговоренні цього питання були прийняті до уваги побажання про розробку плану покриття

Російської імперії мережею вищих сільськогосподарських учбових закладів, які були б розташовані в центрі великих адміністративних районів. Сільськогосподарська рада прийшла до висновку, що одним із головних завдань на той час було збільшення чисельності вищих сільськогосподарських закладів: сільськогосподарський інститут у Воронежі, інститут чи відділення технологічного інституту в Томську, агрономічний факультет у Казані, сільськогосподарський інститут у Самарі чи Саратові, Катеринославі, Пермі, Єкатеринбурзі та Одесі.

Крім сільськогосподарських інститутів і окремих агрономічних кафедр при деяких університетах та політехнічних інститутах – Київському, Донському, Тбіліському, - існували сільськогосподарські відділення та факультети.

З 1912 року почалося перетворення постійних приватних Санкт-Петербурзьких сільськогосподарських курсів у вищий навчальний заклад, а в Харкові були відкриті вищі навчальні сільськогосподарські курси. 1913 року такі курси були відкриті в Саратовському сільськогосподарському товаристві.

Крім цього, для підготовки спеціалістів із молочної справи та скотарства 1911 року був затверджений у Вологодському повіті на положенні вищого учбового закладу Вологодський молочно-господарський інститут у складі таких установ, як науково-дослідна зоотехнічна та молочно-господарська станція і вищі учбові курси. При інституті за Положенням знаходилася нижча молочно-господарська школа та тимчасові курси.

Для розширення підготовки викладачів для сільськогосподарських учбових закладів був заснований у Псковській губернії Сільськогосподарський педагогічний інститут. У цей час постало питання про створення спеціального учбового закладу для підготовки керівників гідротехнічними роботами Відомства землеустрою та землеробства.

При Департаменті землеробства була затверджена особлива учбова інспекція. Обов'язком інспекторів з учбової частини був нагляд за підпорядкованими департаменту учбовими закладами та їх ревізія, нагляд за

підпорядкованими департаменту учбовими закладами та їх ревізія, а також нагляд за існуючими при них сільськогосподарськими курсами, читаннями, бібліотеками, читальнями тощо та надання відповідних звітів.

1916 року було засновано Воронежський сільськогосподарський інститут, який став великим навчальним і науковим центром.

Ветеринарних інститутів у дореволюційній Росії було чотири – в Харкові, Казані, Юр'єві і Варшаві.

Перед революцією в Росії налічувалося всього 7 сільськогосподарських вищих шкіл і 9 агрономічних факультетів при університетах та політехнічних інститутах, в яких навчалося 7800 студентів, 21 середня агрономічна школа з контингентом 4600 учнів і 314 нижчих шкіл, де навчалося 14059 учнів. Із них в Україні було два інститути (в Харкові) та агрономічний факультет при Київському політехнічному інституті, 8 середніх і 74 нижчих сільськогосподарських шкіл [1, с. 408].

Після Великої Жовтневої революції сітка сільськогосподарських навчальних закладів зросла в десятки разів.

Нарешті, необхідно вказати, що розвиток сільськогосподарської шкільної мережі супроводжувався значним зростанням витрат на потреби шкільної справи як з боку центрального сільськогосподарського відомства, так і з боку місцевих суспільних установ.

Таким чином, значна роль у розвитку агрономічної науки і в пропаганді наукових знань належала сільськогосподарським навчальним закладам, починаючи з сільськогосподарських шкіл і закінчуючи вищими навчальними закладами. Вони були і залишаються осередком агрономічних знань, що сприяло розвитку сільського господарства в цілому та окремих його галузей.

Список використаної літератури

1. *Агрономическая* помощь въ Россіи / под ред. В. В. Морачевского. – Б.м.: Изд. Департамента Земледѣлія, 1914. – 607 с.
2. *Віденко В. В.* Нарис з історії Національного аграрного університету / В. В. Віденко. – К. : Аграр. наука, 1998. – 174 с.
3. *Иванов К. А.* Сельскохозяйственное образование в СССР / К. А. Иванов – М. : Сов. наука, 1958. – 239 с.
4. *Иванович К. А.* Основы обучения и воспитания в сельскохозяйственной школе / К. А. Иванович. – М., 1953. – 303 с.
5. *Михайлюк О. І.* Нижчі та середні сільськогосподарські освітні заклади Полтавщини в ХІХ – на початку ХХ ст. / О. І. Михайлюк. – К. : Нора-прінт, 1999. – 14 с.
6. *Примак О. Ю.* Історичний розвиток сільськогосподарської освіти / О. Ю. Примак // Історія освіти, науки і техніки України : матеріали четвертої конф. молодих учених та спеціалістів. – К., 2008. – С. 224–226.
7. *Цитович С. Г.* Горыгорецкий земледельческий институт (1836–1864) / С. Г. Цитович. – Горки : Изд-во Белорусской с.-х. акад., 1960. – 272 с.